

křídla sociálních věd. Nicméně pro skupinu těch, kteří považují tento pojem za významný, je přinejmenším důležitá informace, že představitelé kulturních studií začali používat „teorii“ jako klíčové slovo.

Nemůžeme mluvit o skutečném opětovném sblížení mezi četnými podobami dvou (nebo tří) kultur. Probíhající diskuse však zpochybnila jasnost tohoto rozlišení. Zdá se, že se pohybujeme směrem k méně dichotomickému pohledu na četné oblasti vědění. I když je to s podivem, změny názorů ve všech oblastech se dějí spíše směrem k tradičním stanoviskům sociálních věd, než aby se od nich vzdalovaly. Lze tedy říci, že koncepce dvou kultur začíná být překonávána? To je prozatím příliš předčasné tvrzení. Lze však mít za to, že třístranná dělba mezi přírodními vědami, sociálními vědami a humanitními obory již není tak samozřejmá, jak se kdysi zdála. Je také nyní zřejmé, že sociální vědy již nejsou chudými příbuznými, kteří jsou roztrženi mezi dva protikladné klany přírodních věd a humanitních oborů. Staly se naopak místem jejich opětovného potenciálního usmířování.

III. JAKOU SOCIÁLNÍ VĚDU MÁME NYNÍ BUDOVAT?

V jakékoliv sociální situaci existuje pouze omezený počet způsobů, pomocí nichž se můžeme vyrovnat s konfliktem hodnot. Jedním je prostorové odloučení... Jiným, aktivnějším, je vystoupení (ze sociálních svazků¹²)... Třetím způsobem, jak se vypořádat s individuálními nebo kulturními rozdíly, je dialog. Zde může konflikt hodnot fungovat pozitivně – může se stát prostředkem rozšířené komunikace a sebehporozumění... konečně může být konflikt hodnot vyřešen použitím síly nebo násilí... V globalizující se společnosti, ve které nyní žijeme, se první dvě z těchto možností stávají značně omezenými.

Anthony Giddens¹³

Jaké jsou důsledky četných diskusí, které probíhají v sociálních vědách od roku 1945, pro sociální vědu, kterou bychom měli dnes budovat? A čeho se vlastně tyto důsledky týkají? Intelektuální důsledky těchto diskusí neodpovídají zcela organizační struktuře společenských věd, kterou jsme zdědili. Když začneme hledat řešení vyplývající z těchto intelektuálních diskusí, musíme se rozhodnout, co je nutno činit v organizačním smyslu. Může se ukázat snazším diskutovat než reorganizovat.

Nejnáléhavější otázkou je organizační struktura sociálních věd samých. Byly to disciplíny, které byly určeny k tomu, aby

¹² Doplnil překladatel.

¹³ Anthony Giddens, *Beyond Left and Right* (Stanford: Stanford University Press, 1995), s. 19.

připravovaly budoucí vědce, a dělaly to efektivně. V celkovém pohledu však příprava studentů nebyla tím nejúčinnějším mechanismem kontroly. Silnější byla skutečnost, že vědní obory měly vliv na vzorce kariéry badatelů poté, co ti dokončili svá studia. Na univerzitách a ve výzkumných strukturách byl jak na obsazení míst vyučujících, tak výzkumníků požadován doktorát (nebo jeho ekvivalent), a pro většinu míst to musel být doktorát dosažený v určitém specifickém vědním oboru. Pro většinu vědců bylo a stále je publikování ve významných i méně významných vědeckých časopisech oboru, ke kterému je vědec organizačně přičleněn, považováno za důležitý krok pro kariérní vzestup.

Vysokoškolským studentům je stále (a důrazně) doporučováno získat hodnost ve vědním oboru, který je považován za standardní. Vědci se zúčastňují zejména národních a mezinárodních setkání v rámci svých oborů. Struktury vědních oborů zakrývaly své členy ochrannou clonou a dávaly pozor na to, aby hranice oborů nebyly příliš překračovány.

V některých vědních oblastech začaly být oborové předpoklady narušovány, což nabylo na důležitosti po roce 1945. Celosvětové série seminářů a konferencí, které jsou v posledních desetiletích pro vědeckou komunikaci klíčové, získávají své účastníky zejména podle specifických témat – ve většině případů bez ohledu na příslušnost k vědnímu oboru. Stále více hlavních vědeckých časopisů dnes vědomě ignoruje hranice mezi obory. A četné nové kvaziobory či „programy“, které vznikly v uplynulém půlstoletí, jsou samozřejmě často, či dokonce obvykle, reprezentovány osobami, které mají vzdělání v různých oborech.

A co je nejdůležitější, zuří stálý boj o získání zdrojů, který se v posledních letech zostřil z důvodů rozpočtových omeze-

ní, ke kterým dochází po dlouhém období růstu rozpočtových zdrojů. Nově se objevující kvazioborové struktury kladou větší nároky na univerzitní zdroje a usilují o přímější kontrolu jmenování vedoucích pracovníků, čímž přirozeně ubírají moc existujícím hlavním oborům. Skupiny, které jsou v této bitvě momentálně hůře financovány, se snaží formulovat abstraktní intelektuální zdůvodnění pro navrhované změny v rozdělování zdrojů. A právě zde nastane hlavní organizační tlak na restrukturalizaci sociálních věd. Problém spočívá v tom, že tlak k propojování organizačních struktur na základě nových intelektuálních kategorií se liší podle zemí i univerzit. Navíc tato iniciativa vychází často spíše od úředníků, jejichž zájmy jsou obvykle rozpočtové a nikoliv intelektuální, než od aktivních vědců. Nejblíže období se bude vyznačovat organizačním rozptýlením a množstvím názvů, čímž se bude podobat situaci první poloviny 19. století. Tím chceme říci, že proces ustavování oborů, řekneme mezi roky 1850 a 1945, snižoval počet kategorií, do kterých mohla být sociální věda rozdělena v rámci omezeného seznamu, který je nám dnes znám a byl z větší části celosvětově přijat. Vysvětlili jsme, jak a proč se tento proces začal od té doby ubírat jiným směrem. Chtěli bychom nyní uvažovat o racionalitě vznikajících struktur.

Tyto organizační problémy jsou samozřejmě více než směsíci nepřítisť jasně vymezených struktur tří velkých oblastí vědění – přírodních věd, sociálních věd a humanitních oborů. Proto se stává otázkou nejen možná proměna organizačních hranic v rámci oborů sociálních věd, ale také možná proměna větších struktur – tzv. fakult. Boj o hranice samozřejmě neustává. Přicházejí ale okamžiky, kdy to, po čem se volá, jsou větší a nikoliv menší reorientace. Rané 19. století

bylo předzvěstí takových podstatných reorientací, které jsme zde popsali. Otázkou, která před námi stojí, je, zda 21. století bude dalším takovým obdobím.

Existuje ještě třetí stupeň, na kterém se může odvíjet strukturní změna. Strukturní změna není jen otázkou hranic mezi katedrami v rámci fakult a mezi fakultami v rámci univerzit. Část strukturní změny zahrnovala v 19. století oživení univerzity jako ohniska tvorby a reprodukce vědění. Značné rozšíření univerzitního systému po celém světě, měřeno počtem institucí, vyučujících a studentů, ke kterému došlo po roce 1945, vedlo k přesunu výzkumných činností do stále „vyšších“ stupňů vzdělávacího systému. Před rokem 1945 ještě někteří výzkumníci učili na středních školách. Okolo roku 1990 tomu nejenom již tak nebylo, ale mnozí vědci dokonce odmítali, jak jen mohli, učit na prvních nebo nižších stupních univerzitního systému. Dnes dokonce někteří odmítají vést doktorandy. Výsledkem toho je vzrůstající počet „ústavů pokročilých studií“ a dalších institucí, které neprovozují výuku.

Obdobně byla ústředním místem intelektuální komunikace v 19. století národní setkání učenců a národní vědecké časopisy. Jakmile se tyto struktury přeplnily, byly do jisté míry nahrazeny konferencemi a semináři, které od roku 1945 celosvětově vzkvétaly. Nyní je toto pole rovněž zahlceno a pozorujeme vznikání malých trvalejších struktur fyzicky oddělených vědců, které je samozřejmě podněcováno pokrokem v komunikačních možnostech nabízených elektronickými sítěmi. Veškerý tento vývoj otevírá přinejmenším otázku, zda v příštích padesáti letech univerzity jako takové nadále zůstanou hlavní organizační základnou vědeckého výzkumu. Nebo by je skutečně významným způsobem mohly nahradit jiné struktury – nezávislé výzkumné ústavy, ústavy pokroči-

lých studií, sítě a epistemologické komunity využívající elektronická zařízení? Tento vývoj může znamenat velmi pozitivní přizpůsobení se problémům, které souvisejí s nebývalým rozmachem univerzitních struktur. Pokud se ale považuje za žádoucí nebo nevyhnutelné, aby se výzkum výrazně oddělil od výuky a od univerzitního systému, bude tento vývoj vyžadovat vynaložení mnohem většího úsilí k získání legitimacy před veřejností. V opačném případě ztratí vědecký výzkum materiální základnu své podpory.

Tyto organizační problémy, které nejsou samozřejmě omezeny jen na sociální vědy, vymezují kontext, uvnitř něhož bude docházet k intelektuálnímu vyjasňování problémů. Existují pravděpodobně tři centrální teoreticko-metodologické otázky, které vyžadují dosažení nového heuristického konsensu, tak aby byl umožněn plodný pokrok vědění. První otázka se týká vztahu výzkumníka k výzkumu. Na počátku století charakterizoval Max Weber cestu moderního myšlení jako „odkouzlení světa“. Je třeba upřesnit, že tento pojem pouze popisoval proces, který se vyvíjel během několika století. V díle *La nouvelle alliance* volají Ilya Prigogine a Isabelle Stengersová po „opětovném ‚zakouzlení‘ světa“. Koncept odkouzlení světa představoval hledání objektivního vědění nezátíženého zjevenou a/nebo přijatou moudrostí či ideologií. V sociální vědě se požadovalo, aby historie nebyla přepisována pod vlivem vládnoucích struktur. Tento požadavek byl podstatným krokem v osvobozování intelektuální činnosti od paralyzujících vnějších tlaků a od mytologie, a je nadále platný. Nepřeje si, aby se kyvadlo vrátilo a abychom se znovu ocitli v takové situaci, ze které hledalo odkouzlení světa záchranu.

Volání po „opětovném „zakouzlení“ světa“ je něčím jiným. Nejedná se o volání po mystifikaci. Je to volání po zboření umělých hranic mezi člověkem a přírodou, po poznání, že oba tvoří součást jednotného vesmíru rámovaného proudem času. Opětovné „zakouzlení“ světa má ještě více osvobodit lidskou mysl. Problémem bylo to, že ve svém úsilí o osvobození lidského ducha nabízel koncept neutrálního vědce (proszazovaný ne Weberem, ale pozitivistickou sociální vědou) pro dosažení chvályhodného cíle nemožné řešení, spočívající v osvobození vzdělávání od svémocné ortodoxie. Žádný vědec, muž nebo žena, nemůže být nikdy vytržen ze svého fyzického a sociálního kontextu. Každé měření je pokusem o zaznamenání skutečnosti, který tuto skutečnost současně mění. Každá konceptualizace stojí na filozofických předpokladech. Široce rozšířená víra ve fiktivní neutralitu se časem stala hlavní překážkou růstu pravdivostní hodnoty našich poznatků. Je-li to velkým problémem pro přírodovědce, stává se to o to větším problémem pro sociální vědce. Převedení požadavku opětovného „zakouzlení“ světa do rozumně fungující praxe nebude jednoduché. Ale pro sociální vědce je to náležitý úkol.

Druhou otázkou je, jak znovu propojit čas a prostor jako vnitřní proměnné našich analýz a nejen jako pouhé neměnné fyzikální skutečnosti, v jejichž rámci sociální svět existuje. Pokud považujeme pojmy času a prostoru za sociálně konstruované proměnné, které svět (a vědec) používá k ovlivnění a interpretaci sociální skutečnosti, je nezbytné, abychom rozvinuli takovou metodologii, která by nám umožnila umístit tyto sociální konstrukce do centra našich analýz – ovšem tak, aby nebyly považovány za zcela libovolné jevy nebo takto používány. V té míře, jak v tom uspějeme, ztratí zastaralé

rozlišování mezi idiografickými a nomotetickými epistemologiemi jakýkoliv poznávací význam, který ještě má. Je nicméně snazší o tom mluvit než to udělat.

Třetí otázkou je, jak překonat umělé oddělení, vzniklé v 19. století, mezi údajně autonomními sférami – politickou, ekonomickou a sociální (nebo kulturní či sociokulturní). V běžné praxi sociálních vědců jsou tyto hranice de facto často ignorovány. Běžná praxe však není v souladu s oficiálními názory hlavních disciplín. Otázka existence těchto oddělených sfér musí být řešena přímo, nebo spíše znovu plně otevřena. Pokud se to stane a začnou se zakořeňovat nové formule, pak se snad vyjasní intelektuální základna pro restrukturalizaci vědních oborů.

Poslední upozornění. Pokud vědec nemůže být „neutrální“ a čas a prostor jsou vnitřní proměnné jeho analýzy, pak z toho plyne, že úkol restrukturalizace sociálních věd musí být výsledkem interakce vědců z různých míst vyznačujících se odlišnými perspektivami (včetně odlišností plynoucích z pohlaví, rasy, třídy a jazykové kultury) a tato celosvětová interakce musí být opravdová, nikoliv pouze formální zdvořilost zakrývající převažující vliv jedné části světové vědecké obce. Takové celosvětové vztahy nebude vůbec snadné organizovat smysluplným způsobem. To je tedy další překážka na naší cestě. Avšak překonání této překážky může být klíčem k překonání všech ostatních.

Jaké závěry tedy můžeme udělat o možných krocích, které lze podniknout k „otevření sociální vědy“? Neexistuje žádný snadno dostupný plán, na jehož základě můžeme provádět jakoukoliv reorganizaci struktur vědění. Jde nám spíše o podporu kolektivní diskuse a přípravu návrhů cest, kterými lze dosáhnout řešení. Zdá se nám, že dříve, než budeme uvažo-

vat o návrzích na restrukturalci, stojí za to širěji diskutovat a analyzovat několik hlavních dimenzí. Jde o (1) důsledky odmítání ontologického rozlišení mezi člověkem a přírodou, které je zakořeněno v moderním myšlení přinejmenším od Descarta; (2) důsledky odmítání toho, aby stát byl považován za jediný možný a/nebo primární činitel určující hranice, v jejichž rámci dochází k a má být analyzováno sociální jednání; (3) důsledky uznání věčného napětí mezi jedním a mnoha, obecným a jedinečným, jako stálého rysu lidské společnosti a ne jako anachronismu; (4) typ objektivity, který je přijatelný ve světle vyvíjejících se předpokladů vědy.

1. LIDÉ A PŘÍRODA

Sociální vědy se vyvíjejí směrem k rostoucímu respektování přírody a přírodní vědy se současně vyvíjejí směrem k pochopení vesmíru jako nestálého a nepředvídatelného. Tím se prosazuje představa o vesmíru jako o aktivní skutečnosti a ne jako o automatu ovládaném lidmi, kteří jsou nějakým způsobem vydělení z přírody. Konvergence mezi přírodními a sociálními vědami se prosazují tou měrou, jak jsou obě vědní oblasti nahlíženy jako vědy zabývající se komplexními systémy, v nichž je budoucí vývoj výsledkem dočasně ireverzibilních procesů.

Někteří sociální vědci reagovali na nedávné objevy behaviorální genetiky požadavkem, aby se sociální vědy orientovaly více biologicky. Na základě poznatků z projektu lidského genomu dokonce někteří oživovali myšlenky genetického determinismu. Domníváme se, že sledování této cesty by bylo v sociálních vědách vážnou chybou a krokem zpět. Tušíme, že hlavní poučení z nedávného vývoje přírodních věd spočí-

vá v tom, že komplexita sociální dynamiky by měla být brána s větší vážností než předtím.

Utopie jsou součástí předmětu zájmu sociálních věd, což neplatí pro přírodní vědy; a utopie se samozřejmě musí zakládat na existujících trendech. Ačkoliv je nám nyní jasné, že neexistuje žádná budoucí jistota a že ani existovat nemůže, představy o budoucnosti přesto ovlivňují jednání lidí v přítomnosti. Ve světě, v němž je jistota vyloučena, nemůže univerzita zůstat stranou, i když se úloha intelektuála nutně mění a představa neutrálního vědce je, jak jsme ukázali, silně zpochybněna. Pojmy, s nimiž pracují utopie, se týkají představ o možném pokroku, ale jejich realizace nezávisí tolik na pokroku přírodních věd, jak se dříve myslelo, ale spíše na růstu lidské tvořivosti, na sebevyjádření člověka v tomto složitém světě.

Přecházíme od sociální minulosti plné protichůdných jistot, ať už souvisely s vědou, etikou nebo sociálními systémy, k současnosti vyznačující se závažným tázáním, včetně tázání po vnitřních možnostech jistot. Snad jsme svědky konce určitého typu racionality, který již není vhodný pro naši dobu. Zdůraznění, po kterém voláme, je zdůrazněním komplexity, časovosti a nestability, což dnes koresponduje s transdisciplinárním hnutím, které nabývá na síle. Není to v žádném případě výzva k opuštění konceptu substantiální racionality. Jak výstižně poznamenal Whitehead, projekt, který je nadále klíčový jak pro badatele lidského sociálního života, tak pro přírodovědce, se týká srozumitelnosti světa: „vytvoření koherentního, logického, nepopíratelného systému obecných idejí, s jejichž pomocí může být interpretován každý prvek naší zkušenosti“.¹⁴

¹⁴ A. N. Whitehead, *Process and Reality*, upr. vyd. (New York: Macmillan, 1978), s. 3.

Při volbě možných budoucností představují zdroje závažnou politickou otázku. Celosvětově se projevuje požadavek rozšiřování účasti na rozhodování. Vyzýváme společenské vědy, aby se otevřely těmto otázkám. To však v žádném případě není volání po sociální fyzice, tak jak byla provozována v 19. století. Spíše jde o uznání toho, že i když vysvětlení, která můžeme učinit o historickém strukturování přírodního univerza a lidské zkušenosti, nejsou v žádném případě identická, nejsou ani protikladná a obě jsou vztažena k evoluci. Během uplynulých dvou set let přenášel skutečný svět své běžné politické problémy na intelektuální činnost a nutil učence, aby vzhledem k důsledkům jedinečných jevů pro bezprostřední politickou situaci tyto jevy definovali jako obecné. Otázkou je, jak uniknout pomíjivým omezením současnosti, abychom se dostali k dlouhodobějším, trvalejším a užitečnějším interpretacím sociální skutečnosti. Při nutné diferenciaci a specializaci sociálních věd jsme možná věnovali příliš málo pozornosti jednomu obecnému sociálnímu problému, který vyplývá z tvorby vědění: jak nevytvářet propast mezi těmi, kteří vědí, a těmi, kteří nevědí.

Odpovědnost za překonání těchto bezprostředních tlaků nenesou jen samotní aktivní sociální vědci; nese ji také intelektuální byrokracie – univerzitní administrátoři, vědecké společnosti, nadace, vládní agentury zodpovědné za vzdělání a výzkum. Tato odpovědnost vyžaduje uznat jako skutečnost, že hlavní problémy, kterým čelí komplexní společnost, nemohou být vyřešeny jejich rozkladem do malých částí, jež se zdají být snadno analyticky zvládnutelné, nýbrž spíše pokusem zabývat se těmito problémy, lidmi a přírodou, v jejich komplexitě a vzájemných vztazích.

2. STÁT JAKO JEDNOTKA ANALÝZY

Sociální vědy byly značně orientovány na stát v tom smyslu, že státy evidentně utvářely samozřejmé rámce, v nichž probíhaly procesy analyzované sociálními vědami. To platilo zejména pro ty sociální vědy, které se věnovaly především bádání o (přinejmenším do roku 1945) západním světě – pro historii a trojici nomotetických sociálních věd (ekonomii, politickou vědu a sociologii). Je třeba upřesnit, že ani antropologie, ani orientalistika se nesoustřeďovaly na stát, což bylo dáno tím, že oblasti, které tito badatelé zkoumali, nebyly považovány za místa moderních sociálních struktur. Moderní sociální struktury byly implicitně spojovány s moderními státy. Po roce 1945, spolu s rozmachem územních studií a následným rozšířením empirického pole působnosti historie a tří nomotetických sociálních věd na nezápadní svět, se i tyto nezápadní oblasti staly předmětem analýz zaměřených na stát. Klíčový koncept „rozvoje“ se v období po roce 1945 týkal nejprve a převážně vývoje každého státu chápáného jako individuální entita.

Bezpochyby vždy existovali sociální vědci, kteří neuvažovali o státu – o současném státu, historickém státu (hledaném v minulosti v předstátních formách), o údajném státu – jako o jednotce natolik přirozené, že její analytická významnost byla tak předpokládána, že nebyla zdůvodňována. Ale těch, kteří nesouhlasili, bylo málo a v období od roku 1850 do roku 1950 je nebylo slyšet. Samozřejmý charakter státu, který vytváří přirozenou hranici sociálního života, začal být významně zpochybňován od 70. let. To bylo výsledkem střetu, nenáhodného střetu, dvou transformací. První byla transformace ve skutečném světě. Zdálo se, že státy ztratily

v očích veřejnosti i odborníků svůj image aktérů modernizace a ekonomického blahobytu. Druhá se týkala změn ve světě vědění, které jsme již popsali a které přiměly vědce, aby znovu prověřili dříve nezpochybnované předpoklady.

Určité vědění, které nám slibovali sociální vědci, se zdálo být prokazatelným důsledkem jejich víry v pokrok. Věřili ve stále zdokonalování, které bude zaváděno „odborníky“ a při němž bude v úsilí o reformu společnosti hrát klíčovou roli stále „schopnější“ stát. Očekávalo se, že sociální vědy budou tomuto procesu racionálního a postupného zlepšování napomáhat. Z toho pak vyplývalo, že státní hranice budou tvořit přirozený rámec, v němž lze takové zdokonalení uskutečňovat. Ve světě vědění, včetně sociálních věd (např. na sklonku 19. století), se samozřejmě neustále objevovaly námitky vůči zjednodušující myšlence pokroku. Ve světle pokračujících technických úspěchů však jakoby se všechny dřívější námitky vytrácely. Základní demokratizační tlak navíc všude vedl k tomu, že stále rostly požadavky na stát, že se ozývaly naléhavé výzvy, aby stát používal svých fiskálních a rozpočtových možností ke zlepšování situace občanů a k redistribuci. Stát jako garant pokroku se tedy zdál teoreticky spolehlivý.

Jak ale v posledních desetiletích rostlo přerozdělování pomaleji než zvyšující se požadavky na ně, zdálo se, že státy nabízejí spíše méně uspokojení než více. Jistý nárůst zklamání se začínal projevovat od začátku 60. let. V té míře, jak transformace světa od té doby ve většině oblastí světa posilovaly hlubokou skepsi o tom, jak by mohla skutečně vypadat slíbená zlepšení, a zvláště o tom, zda státní reformy vskutku přinášejí opravdová zlepšení, byla vážně podkopána přirozenost státu jako jednotky analýzy. „Mysli globálně, jednej lokálně“ je heslo, které úmyslně vynechává stát a představuje ústup ví-

ry ve stát jako mechanismus reformy. V 50. letech, kdy obyčejní lidé i vědci uvažovali a jednali na úrovni států, by to nebylo myslitelné.

Vezmeme-li v úvahu tento posun jednání z úrovně státu, o kterém se myslelo, že garantuje určitou budoucnost, na lokální a globální úroveň, jejichž ovládnání se zdá být mnohem nejistější a obtížnější, jeví se nové modely analýzy, které používají přírodovědci i přívrženci kulturních studií, mnohým jako přijatelnější. Oba způsoby analýzy učinily tyto nejistoty (a lokální zkušenosti) ústředními proměnnými veličinami, aby je tak uchránily před deterministickým univerzalismem. Samozřejmě povaha států jako zásobáren pojmů – které byly v sociálních vědách analyticky odvozeny jak z idiografické historie, tak z univerzálnějších sociálních věd – se následně stala tématem, o němž se otevřeně a vážně diskutovalo a pochybovalo.

Státostředné myšlení samozřejmě nevyklučovalo zkoumání vztahů mezi státy, obecně označovaných (byť chybně) jako mezinárodní vztahy, ani existenci subdisciplín uvnitř každé ze sociálních věd, které byly orientovány na tzv. mezinárodní arénu. Očekávalo se, že to budou ti, kdo působí v těchto subdisciplínách, kdo první upozorní na to, že rostoucí uvědomování si nadstátních jevů by se mělo stát analytickým rámcem sociálních věd, ale nestalo se tak. Problém spočíval v tom, že mezinárodní studia byla založena na stejném státostředném přístupu jako ostatní části sociálních věd. Získala podobu srovnávacích studií, se státem jako srovnávací jednotkou, nebo studií „zahraniční politiky“, jejichž cílem bylo studovat spíše politiky států ve vztahu k jiným státům než vznikající charakteristiky nadstátních struktur. Zkoumání komplexních struktur, které existují na globálnější úrovni, bylo v institucionalizovaných sociálních vědách dlouho přehlí-

ženo, stejně jako komplexní struktury, které existují na lokálnějších úrovních.

Od konce 60. let bylo podniknuto mnoho pokusů – v každém z oborů a napříč obory – o snížení státostřednosti. Ve většině případů šlo toto úsilí ruku v ruce s historizací a částečně také s využíváním delších časových období pro empirickou analýzu. K posunu v jednotce analýzy dochází pod různými označeními – jako například mezinárodní politická ekonomie, studium světových metropolí, globální institucionální ekonomie, světová historie, analýzy světových systémů, civilizační studie. Současně se obnovuje zájem o „regiony“ – jak o regiony, které jsou velké a nadstátní (např. nedávný zájem o východní Asii jako region v rámci celku světa), tak o regiony, které jsou malé a jsou uvnitř států (např. protoindustrializační koncept v ekonomické historii). Nechceme zde tyto jevy hodnotit z hlediska jejich shodných rysů a rozdílů, nýbrž zdůraznit, že každý svým způsobem zproblematizoval státostředné teoretické předpoklady sociálních věd, tak jak se tradičně institucionalizovaly. Teprve čas ukáže, jak dalece logika těchto koncepcí pomůže jejich zastáncům k tomu, aby se prosadili. Někteří dávají přednost spíše úplnému rozchodu s tradičními obory než setrávání na jejich periférii a přejí si připojit se k nové heterodoxii, odchýlení se od pravé „nauky“, založené na globálních prostorových faktorech.

Státostřednost tradičních sociálních věd byla teoretickým zjednodušením, jehož součástí byl předpoklad homogenních a ekvivalentních prostorů, z nichž každý vytváří autonomní systém fungující většinou paralelně s ostatními. Meze takového zjednodušení by měly být zřejmé při zkoumání složitých historicky podmíněných sociálních systémů ještě více,

než tomu bylo při zkoumání atomických a molekulárních jevů, kde jsou dnes takové metody považovány za překonané.

Odmitnutí státu jako určeného sociogeografického rámce sociální analýzy ovšem v žádném případě neznamená, že se na stát nadále nepohlíží jako na klíčovou instituci moderního světa, která má hluboký vliv na ekonomické, kulturní a sociální procesy. Studium všech těchto procesů vyžaduje jasné pochopení mechanismů státu. Co toto zkoumání nevyžaduje, je předpoklad, že stát je přirozenou nebo dokonce nejdůležitější hranicí sociálního jednání. Nedávný vývoj v sociálních vědách, zpochybňující efektivnost organizace sociálního vědění v rámci jednotek, které jsou vymezeny státními hranicemi, přináší významné změny v předmětech sociálněvědních výzkumů. Jakmile opustíme státostředný předpoklad, který byl podstatný pro historii a nomotetické sociální vědy v minulosti, a uznáme, že tato perspektiva může být často pro porozumění světu překážkou, nevyhnutelně tím klademe otázky po samotné struktuře dělení vědních oborů, které vyrůstalo z tohoto předpokladu, ba na něm bylo dokonce založeno.

3. OBECNÉ A JEDINEČNÉ

Napětí mezi obecným a jedinečným bylo v sociálních vědách vždy předmětem vášnivých diskusí, protože vždy mělo bezprostřední politické důsledky, které ovlivňovaly klidný průběh diskuse. Reakce romantismu na osvícenské koncepcce a jejich přeformulování se soustřeďovaly kolem tohoto tématu a diskuse o něm vždy souvisela s politickými spory napoleonského období, v němž vrcholily procesy započaté Francouzskou revolucí. Toto téma se opět dostalo do popředí

současných diskusí v sociálních vědách, což z větší části vyplynulo jednak z politického znovuprosazení nezápadního světa, jednak z paralelního politického zvýraznění těch skupin západního světa, které se považovaly za kulturně utlačované. Již dříve jsme analyzovali různé formy, jichž tato diskuse v sociálních vědách nabývala. Jedním z význačných organizačních důsledků této oživené diskuse byla výzva, aby sociální věda byla více „multikulturní“ nebo interkulturní.

Úsilí o uplatnění nových předpokladů, které by odpovídaly požadavku multikulturnější sociální vědy v teoretických rámcích sociálních věd, bylo doprovázeno oživením různých podob sociálního darwinismu. Sociální darwinismus je zvláštní, a přitom dosti vlivná, varianta doktríny nevyhnutelného pokroku. Jejím klíčovým argumentem je v podstatě to, že pokrok je výsledkem sociálního boje, ve kterém schopní vítězí, a že zasahování do sociálního boje znamená zasahování do sociálního pokroku. Tyto argumenty jsou někdy podporovány genetickým determinismem, o kterém jsme se již zmínili. Diskurz sociálního darwinismu označuje jakýkoliv pojem spojený s těmi, kteří v evolučním procesu „přežití nejschopnějších“ ztrácejí, za iracionální a/nebo nerealistický. Toto kategorické odmítnutí se obvykle týkalo také všech hodnot sdílených skupinami, které neměly významné sociální postavení, stejně jako kritických projektů představujících alternativu k názoru, že industrializace, modernizace a westernizace jsou spolu nevyhnutelně spjaty.

Technokratická racionalita, prezentující se jako nejvyspělejší varianta moderního racionalismu, je v mnoha ohledech zosobněním sociálního darwinismu. Rovněž delegitimizuje jakýkoliv pojem, který nezapadá do modelu racionality typu cíle – prostředky, a jakoukoliv instituci, která nemá bezpro-

střední funkční užitek. Rámec umísťující jednotlivce primárně do státu má tendenci zacházet s aktéry, kteří do tohoto rámce nezapadají, jako s pozůstatky předmoderní doby, které budou nakonec postupujícím pokrokem eliminovány. Brát vážně tyto nespočetné hodnoty, přesvědčení, normy a instituce, zařazované do této kategorie odmítnutých, bylo odsouzeno jako nevědecké. V mnoha případech byla samotná existence těchto alternativních názorů na svět i jejich stoupenců zapomenuta a vytlačena z kolektivní paměti moderních společností.

Co se dnes změnilo, je to, že mnoho lidí, včetně mnoha vědců, nyní výrazně odmítá toto potlačování alternativních souborů hodnot akceptovat, což je posilováno (znovu)objevením podstatných iracionalit, které jsou zakořeněny v moderním racionálním myšlení. Otázka, před níž proto nyní stojíme, spočívá v tom, jak se v naší sociální vědě vážně zabývat pluralitou světónázorů bez ztráty pocitu, že stále existuje možnost poznat a prosazovat soubory hodnot, které mohou být společné, nebo se mohou stát společnými, pro celé lidstvo. Klíčovým úkolem je rozbíhat onen hermetický jazyk, jenž je používán k popisu osob a skupin jako „jiných“, kteří jsou pouze objekty sociálněvědní analýzy, na rozdíl od těch, kteří jsou subjekty s plnými právy a legitimitou a k nimž se řadí i sami analytici. Mezi ideologickým a epistemologickým nastává nevyhnutelně zmatek či překrývání. Mnozí nezápadní sociální vědci nepovažují rozlišování mezi politickým, náboženským a vědeckým za zcela rozumné nebo platné.

Řada těch, kteří kritizovali zúžený pohled, doposud zdůrazňovala negativní přístup odmítající falešný univerzalizmus. Zpochybňovali vhodnost proklamovaných univerzálních principů pro řadu jednotlivých případů, resp. možnost

či potřebnost univerzalizmu, a místo toho nabízeli kvazioborové kategorie vymezené sociálními celky. Hlavním výsledkem však až doposud bylo znásobení partikularismů. Kromě zřejmého argumentu, že hlasy ovládaných (a proto doposud z velké části ignorovaných) skupin musí být vzaty v úvahu, je zde obtížnější úkol, a sice ukázat, jak podstatné je vstřebání zkušeností těchto skupin pro dosažení objektivního vědění o sociálních procesech.

Chtěli bychom zdůraznit, že univerzalizmus je vždy historicky podmíněný. Měli bychom však pokročit dále a ukázat, jak se porozumění sociálním procesům obohacuje, pokud do něho zahrneme stále větší segmenty světové historické zkušenosti, spíše než opětovně prokazovat, co sociální vědy ztratily tím, že vyloučily velkou část lidské zkušenosti. Ať jsou předcházející verze univerzalizmu jakkoliv omezené, nezdá se smysluplné jen tak opustit terén tradičních vědních oborů ve prospěch těch, které setrvávají v této omezenosti. Obnovení rovnováhy bude zahrnovat jak diskusi o této otázce v rámci existujících vědních oborů, tak souběžné utváření nových směrů dialogu a komunikace přesahujících existující obory (nejen probíhajících mezi nimi).

Dále důrazně vyzýváme k plnějšímu uskutečňování multijazykového vzdělávání. Volba jazyka často předurčuje výsledek. Uvedme zřejmý příklad. Pojmy používané pro označení střední třídy – *bourgeoisie* a *Bürgertum* (o nichž se předpokládá, že jsou přibližně shodné) – definují ve skutečnosti dosti rozdílné kategorie a implikují rozdílná empirická měření. Od sociálních vědců můžeme očekávat minimálně to, že si uvědomí rozsah významu daného pojmovým vymezením. Svět, ve kterém by všichni sociální vědci ovládali několik hlavních badatelských jazyků, by byl světem, ve kterém by se provo-

vala lepší sociální věda. Znalost jazyků otevírá badatelovu mysl pro jiné způsoby organizace vědění. Tím by bylo možné dosáhnout pokroku v plodném pracovním porozumění nekonečnému napětí plynoucímu z antinomie univerzalizmu a partikularismu, obecného a jedinečného. Multijazykovost však bude vzkvétat jen potud, pokud bude organizačně i intelektuálně legitimizována: skutečným používáním více jazyků ve výuce a na vědeckých setkáních.

Dialog a výměna může ovšem existovat jen tam, kde mezi kolegy existuje základní důvěra. Podrážděná rétorika, která se nyní v těchto diskusích projevuje, je výrazem v pozadí ležících napětí. Pouhá výzva ke slušně vedené debatě to nezmění. Souběžné reagování na požadavky univerzální relevance (aplikovatelnosti, validity) a na požadavky pokračující mnohosti kultur bude záviset na nápaditosti našich organizačních reakcí a na určité toleranci k intelektuálnímu experimentování v sociálních vědách. Sociální vědy by měly být značně otevřené výzkumu a výuce o všech kulturách (společnostech, pospolitostech), aby tak mohly hledat obnovený, rozšířený a smysluplný pluralitní univerzalizmus.

4. OBJEKTIVITA

Otázka objektivit byla od samého počátku metodologických diskusí v sociálních vědách klíčovým tématem. Již v úvodu této zprávy jsme uvedli, že sociální vědy představovaly pokus moderního světa „rozvinout systematické světské vědění o skutečnosti, které je nějak empiricky podloženo“. Pojem „objektivita“ byl použit k označení úsilí vhodného k dosažení tohoto cíle. Význam objektivit byl velmi těsně spjat s pocitem, že vědění není *apriorní*, že výzkum nás může

naučit věci, které neznáme, a že nám může připravit překvapení odlišná od našich dřívějších očekávání.

Za protiklad „objektivního“ bylo považováno „subjektivní“, které bylo nejčastěji vymezeno jako vliv předpojatosti výzkumníka na sběr a interpretaci dat. To bylo považováno za přeručování dat a tím pádem za snižování jejich validity. Jak bylo možné být objektivní? Při hledání objektivního sledovaly různé sociální vědy v praxi různé cesty. Převládaly dva modely. Více nomotetické sociální vědy kladly při odstraňování nebezpečí subjektivity důraz na maximalizaci „tvrdomi“ dat, tj. jejich měření a srovnávání. To je orientovalo na sběr dat o současné situaci, při němž byl výzkumník schopen více kontrolovat kvalitu dat. Více idiograficky zaměřeni historikové přistupovali k této otázce jinak. Dávali přednost primárním pramenům, které nebyly ovlivněny zprostředkovateli (dřívějšími badateli), a datům, ke kterým badatel necítil osobně žádný vztah. To je vedlo k zájmu o data vytvořená v minulosti, a tím pádem o minulosti, a o kvalitativní data, u nichž bohatost kontextu badateli umožňovala, aby plně porozuměl motivaci jednajících – na rozdíl od situace, kdy výzkumník prostě extrapoloval na data svůj model, který byl považován za produkt jeho předsudků.

Vždy existovaly pochyby o tom, nakolik nám oba tyto přístupy umožňují získávat objektivní data. V posledních desetiletích byly tyto pochyby vyslovovány zcela nahlas, což vyplynulo z měnící se situace v sociálních vědách, kterou jsme již popsali. Jedna z otázek, která byla položena, zní „čť objektivita“. Takto formulovaná otázka však způsobuje skepsi, dokonce totální skepsi, zda lze dosáhnout objektivního poznání. Někteří tvrdí, že to, co je označováno jako objektivní vě-

dění, je pouze vědění těch, kteří jsou sociálně a politicky silnější.

Souhlasíme s tím, že každý badatel je zakotven ve specifickém sociálním prostředí, a proto nevyhnutelně pracuje s předpoklady a předsudky, které působí na jeho vnímání a interpretaci sociální skutečnosti. V tomto smyslu nemůže existovat „neutrální“ badatel. Souhlasíme také s tím, že není možný nějaký kvazifotografický obraz skutečnosti. Všechna data jsou výběrem ze skutečnosti, jenž je založen na světónázoru nebo teoretických modelech daného období a je filtrován stanovisky určitých skupin působících v tomto období. V tomto smyslu jsou opory výběru historicky konstruovány a nevyhnutelně se mění tak, jak se mění svět. Pokud objektivita znamená dokonale nezainteresované badatele, kteří reprodukuji sociální svět kolem sebe, pak se domníváme, že něco takového neexistuje.

Objektivita má však ještě jiný význam. Objektivita může být chápána jako výsledek lidského učení, který vyjadřuje záměr bádání a důkaz, že takové bádání je možné. Badatelé se snaží navzájem přesvědčovat o platnosti svých poznatků a interpretací. Odvolávají se na to, že použili metody, které mohou použít jiní, metody, jejichž detaily dávají otevřeně k dispozici jiným. Odvolávají se na koherenci a užitečnost svých interpretací při vysvětlování co největšího množství dostupných dat, množství, které je větší než u alternativních vysvětlení. Dávají se zkrátka k dispozici pro intersubjektivní hodnocení všemi těmi, kteří provádějí výzkum určitého předmětu nebo o něm systematicky uvažují.

Uznáváme, že tohoto cíle nebylo doposud plně, nebo aspoň často, dosaženo. Uznáváme, že docházelo k systematickým chybám ve způsobech, jak sociální vědci v minulosti po-

stupovali, a že mnozí z nich užívali masku objektivitu k tomu, aby mohli prosazovat své subjektivní názory. Snažili jsme se nastínit povahu těchto přetrvávajících deformací. Rovněž uznáváme, že tato pochybení nemohou být napravena pouhými výzvami k naplňování ideálu intersubjektivitu, nýbrž že vyžadují posílení organizační infrastruktury kolektivního úsilí. Neuznáváme však stanovisko, že sociální věda by z těchto důvodů měla být redukována na rozmanité soukromé názory, které mají rovnocennou platnost.

Domníváme se, že orientace sociálních věd na boj s fragmentací vědění je současně směřováním k dosažení smysuplného stupně objektivitu. Domníváme se, že budou-li se sociální vědy nadále pohybovat ve směru inkluze (pokud jde o rekrutování pracovníků, otevřenost vůči kulturním zkušenostem, rozsah legitimních výzkumných témat), bude to znamenat rozšiřování možností objektivnějšího vědění. Domníváme se, že zdůrazňování historické podmíněnosti všech sociálních jevů znamená oslabování tendence vytvářet nezralé a v konečném důsledku naivní abstrakce o skutečnosti. Domníváme se, že neustálé tázání po subjektivních prvcích našich teoretických modelů znamená zvyšování pravděpodobnosti, že tyto modely budou relevantní a užitečné. Domníváme se, že pozornost ke třem otázkám, které jsme diskutovali – větší uvědomění si platnosti ontologického rozlišení mezi lidmi a přírodou, širší vymezení hranic, v jejichž rámci probíhá sociální jednání, a správná rovnováha antinomie univerzalizmu a partikularismu – značně podpoří naše úsilí o rozvoj validnějšího vědění, o které nám jde.

Skutečnost, že vědění je sociálně konstruováno, rovněž znamená, že validnější vědění je sociálně možné. Uznání sociální báze vědění není vůbec v rozporu s pojmem objektivitu.

ty. Naopak zdůrazňujeme, že restrukturační sociálních věd, o které mluvíme, může rozšířit tuto možnost tím, že se při ní vezmou v úvahu vyslovené kritiky předcházejících praktik a že se budou vytvářet struktury, které jsou vskutku více pluralitní a univerzální.